

Staroslavenski iskon

STJEPAN
DAMJANOVIĆ

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.16](https://doi.org/10.17234/9789533793467.16)

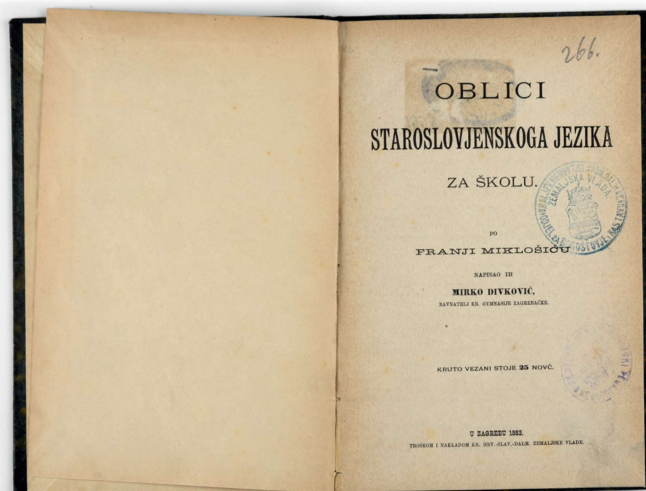
U drugoj polovici 19. i prvim desetljećima 20. stoljeća slavistička znanost doživljava velik uspon. Četiri slavista su u afirmaciji te znanosti odigrala iznimnu ulogu: Čeh Josef Dobrovský (1753–1829), koga se smatra utemeljiteljem slavistike kao znanstvene discipline, Slovak Pavel Josef Šafarik (1795–1861), Slovenac Franc Miklošič (1813–1891) i Hrvat Vatroslav Jagić (1838–1923). Svaki je od njih učinio posebno važne pomake u nekim slavističkim disciplinama, ali snažno ih je povezivalo shvaćanje o slavistici kao jedinstvenoj disciplini sa staroslavenskim u središtu zanimanja. Upravo Jagićevo vrijeme zadnja je etapa takva znanstvenoga pogleda i takva načina poučavanja slavistike: staroslavenski je vrlo čvrsto u središtu znanstveničke pažnje, a filologije posebnih slavenskih jezika (rusistika, polonistika, kroatistika i sl.) u sporednim su ulogama, ali već tada je puno naznaka da se paradigma mijenja i da će uskoro doći vrijeme kada staroslavenski neće biti središnje gradivo u slavističkim znanstvenim istraživanjima, a u poučavanju na sveučilištu i u srednjoj školi preselit će se na mjesto uvoda u slavističku problematiku, posebno onu poredbenoslavističkoga usmjerenja. Kako je to izgledalo u Hrvatskoj, dobro nas upućuju pojedinosti iz Jagićeve biografije. U *Spomenima mogega života* spominje veliki filolog kako ga je u Beču posjetio mladi Čeh, njegov bivši student, i Jagić mu je postavio stereotipno pitanje čime se bavi te dobio odgovor “Bohemistikom!”. Jagić piše da je mladića htio pitati a što je to bohemistika, ali se suzdržao rekavši sam sebi: “Nemoj pitati ništa, Vatroslave, tvoje je vrijeme prošlo”. Ta anegdota lijepo oslikava smjenu paradigmi u slavistici koja se dogodila pri kraju Jagićeva života. A na početku njegove karijere, kada je završio studij klasične filologije i stigao u zagrebačku gimnaziju te počeo predavati gimnazijalcima grčki i latinski, školske su ga vlasti u travnju 1861. godine uključile u Školsko vijeće. To je

državno tijelo uz ostalo imalo zadatak da drukčije nego dotad uredi mjesto hrvatskoga jezika u srednjoškolskim programima. To se moralo učiniti zbog prevažne odluke da će se otad svi predmeti u srednjoj školi predavati hrvatskim jezikom, a to je rodilo potrebu da se Školsko vijeće snažno pozabavi pitanjem terminologije, hrvatskim nazivoslovljem za mnoge struke. S druge strane bilo je potrebno odrediti kakav će status u novim okolnostima imati predmet “hrvatski jezik”. Osnovu je za taj predmet izradio Jagić i u skladu s tadašnjim pogledima predložio da se u 7. i 8. razredu gimnazije u okviru toga predmeta uči “crkveno-slavenski” jezik. To je prihvaćeno i ambiciozni je mladi profesor “dobio nalog” da za tu nastavu izradi hrestomatiju. U odlukama i komentarima, u živim raspravama, stalno se spominju termini “starohrvastina” i “crkveno-slavenski”. Vijeće je tako zaključilo da će se predavati “sklonidbe i sprege starohrvatskoga jezika, učitelju je dužnost sve ispisivati na ploči, a učenici će prepisivati. Ukoliko bude koja forma zasijecala u forme staroslavenskoga jezika, imat će učitelj svaki put učenicima i ovo razložiti, dakako sve mimogred. Jer kad bi se staroslavenski htjelo točno proučiti u svojoj opširnosti, trebalo bi mnogo više vremena nego što se može uzeti.” Jasno se iz navedenoga vidi da je staroslavenski stavljen u službu boljega razumijevanja starohrvatskoga.

Jagić se u skladu sa zaključcima Školskoga vijeća i u skladu sa stvarnim potrebama posvetio pisanju udžbenika pa su se 1864. pojavili njegovi udžbenici *Gramatika jezika hrvatskoga osnovana na starobugarskoj slovenštini. Dio prvi. Glasovi*, a iste godine i poznata hrestomatija *Priměri starohrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah*. Taj prvi dio hrestomatije ima podnaslov *Uvod i priměri staroslovenski*. Dvije godine kasnije (1866) pojavio se i drugi dio hrestomatije s podnaslovom *Uvod i priměri starohrvatski*.

✎ V. Jagić, *Priměri starohrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah. Dio I*, Zagreb, 1864.

✎ M. Divković, *Oblici staroslovjenskoga jezika za školu. Po Franji Miklošiću*, Zagreb, 1883.

Školski je program predviđao da se u 7. razredu gimnazije starim tekstovima i starohrvatskom jeziku posvete dva sata tjedno (od ukupno triju, koliko je predmet “hrvatski jezik” imao). U prvom bi se polugodištu učili glasovi, a u drugom oblici, u prvom bi se čitali tekstovi “bugarske staroslovenštine” (dakle najstariji staroslavenski tekstovi, tzv. staroslavenski kanon, to su tekstovi iz prvoga dijela Jagićeve hrestomatije), a u drugom stari hrvatski i stari srpski tekstovi (oni su se nalazili u drugom dijelu spomenute hrestomatije). U 8. razredu gradivo bi se uglavnom ponavljalo i za to je bio određen jedan sat tjedno.

Kada su se prvi Jagićevi udžbenici pojavili, mladi profesor ima 26 godina, a već se po glavnim slavenskim i neslavenskim slavističkim središtima njegovo ime spominje kao ime buduće osobite snage slavističke znanosti. Iz predgovora njegovim udžbenicima vidi se što je mislio o pojedinim filološkim (u prvom redu slavističkim), ali i o nekim metodičkim pitanjima. Pišući o ciljevima učenja materinskoga i stranoga jezika isticao je da “nauk jezika narodnoga (u nas hrvatskoga) ima na gimnaziji sasvim drugi i uzvišeniji cilj, nego li ostali jezici. Onde smatra se gramatika samo kao *sredstvo*, da dovede do cilja t. j. do razumjevanja [...] ovde toga niti ne treba (van ponešto u nižih razredih) nego se *jezik sam za se* ima smatrati predmetom nauka.”

Zanimljivi su njegovi stavovi o glasoslovlju kao temelju gramatike (tada posve uobičajeni u znanosti), a zanimljivo je i kako određuje pojam starohrvatskoga: “Pod jezikom starohrvatskim razumieva se onaj, što no ga nalazimo u nebrojenih svjetskih pismenih spomenicima od 12. do 16. stoljeća, kao u starih sèrbskih i hrvatskih kronikah, životopisih, zakonicih i statutih, razvodih, poveljah, ugovorih i drugih listinah.”

Uočavamo da Jagić ne spominje stare liturgijske tekstove jer drži da su oni pisani staroslavenskim jezikom, što dalje znači da jasno razlikuje staroslavenski i starohrvatski. A to se vidi i iz njegove upute kako će učitelj predavati starohrvatski: “Osebnosti toga jezika predavati će učitelj putem *sravnjivanja* i *uzpoređivanja* sa pravom *staroslovenštinom* i današnjom štokavštinom.” Ta dvostruka usporedba ostala je sve do naših dana način poučavanja starohrvatskoga: sa staroslavenskim kao s onim koji nam nudi najstarije zapisane jezične podatke, naš iskon, i sa suvremenim nam štokavskim standardom kao književnojezičnim idiomom kojim se u dotičnom trenutku služimo u iskazivanju svojih civilizacijskih potreba.

Staroslavenski jezik mladi Jagić najčešće zove “starobugarska slovenština” i kaže da se “barem tri četvrtine gramatičkih pojava i staro- i novohrvatskoga jezika mogu razložito iztumačiti jedino iz stare bugarštine.” Čitanje staroslavenskih tekstova, drži Jagić, ne bi nikomu trebalo predstavljati problem, pa ni onima koji još ne znaju staroslavensku gramatiku, jer je “stara bugarština južno-slovensko narječje, kao i jezik hrvatski, dapače naš je jezik staroj bugarštini uza slovenštinu upravo najbliži i najrodniji.”

Ne znam bismo li danas podijelili taj Jagićev optimizam glede razumijevanja staroslavenskih tekstova, ali je dobro da uočimo kako je predgovor svojoj školskoj gramatici “osnovanoj na starobugarskoj slovenštini” pisao na razini odličnoga poznavanja ondašnjega općega jezikoslovlja i ondašnjih filoloških, posebice slavističkih, spoznaja. Već tada se vidi ono što će ga krasiti cijeloga njegovoga dugoga znanstvenoga djelovanja: darovitost i

Naše hrvatske gimnazije imale su u to doba jednu osobinu kojom se — kako sam se kasnije uvjerio u studiju slavistike u Beču — nijesu mogle pohvaliti gimnazije drugih slavenskih naroda Habsburške monarhije: po Jagićevim školskim priručnicima učio se u nas u sedmom razredu staroslavenski jezik, a u vezi s time smo u osmom razredu čuli nešto i o historijskom razvoju glasova i oblika hrvatskoga jezika.

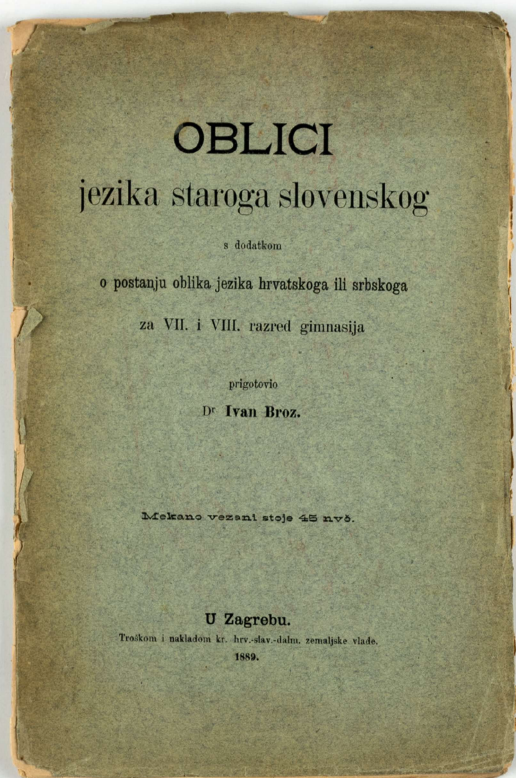
—
T. Matić, *Moje dačke uspomene iz požeške gimnazije (1883–1891)*, 1961.

spremnost da radi i radom svoje darove usavršava. Jagić u svojoj gramatici nudi učenicima i opis staroslavenskoga i starohrvatskoga glasovnog sustava, međusobno ih uspoređuje, a nerijetko ponudi i sliku suvremenih hrvatskih govora. Što očekuje da gimnazijalci znaju iz staroslavenskoga i povijesti hrvatskoga jezika? Kako im u tome može njegova gramatika pomoći? Sve tekstove, bili pisani starom latinicom, grčkim alfabetom, crkvenom ćirilicom, glagoljicom oblom ili glagoljicom uglatom, donosi u originalu i ne nudi nikakav oblik preslovljavanja (ni transliteraciju ni transkripciju), što znači da ne očekuje da bi učenici imali ikakve razumljive i prihvatljive teškoće u čitanju tih pisama. Bilo bi posve pogrešno to pripisati samo većoj ulozi koju je filologija imala u onodobnim školskim programima i kulturi uopće. Da bi čovjek naučio neko pismo, nije potreban jako velik napor, a ako se s nekim pismima stalno srećeš, mala je opasnost da ćeš ih zaboraviti. Nova su vremena uvećavala broj predmeta i opseg ukupnoga gradiva, ostavila malo vremena za ponavljanje, stalno i uzaludno tražeći načine kako zabavom zamijeniti ozbiljan rad i ignorirajući činjenicu da je ponavljanje u usvajanju znanja nezamjenjivo. Jagićeva gramatika nema ni 90 stranica. Svaki današnji student kroatistike koji bi dobro znao tih 90 stranica ugodno bi iznenadio svoje ispitivače iz staroslavenskoga i iz povijesti hrvatskoga jezika, pa i iz hrvatske dijalektologije.

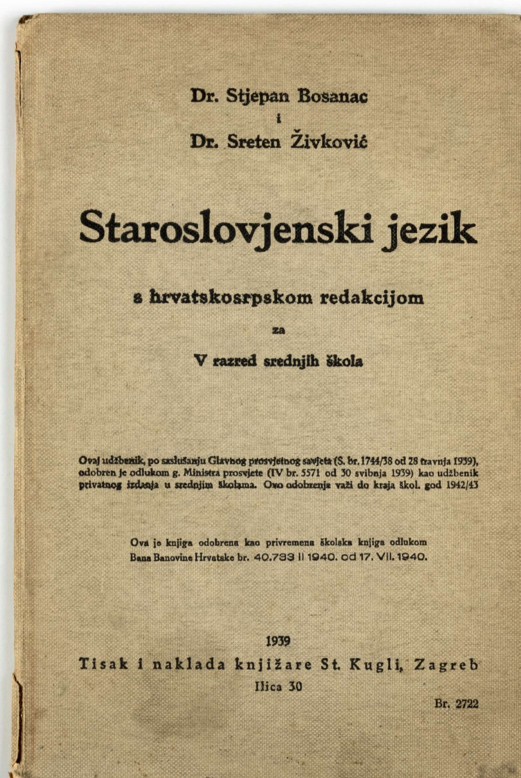
Drugi Jagićev udžbenik je spomenuta dvodijelna hrestomatija *Priměri starohèrvatskoga jezika*. Prvi njezin dio donosi staroslavenske tekstove uz uvod o staroslavenskoj pismenosti, o povijesnim odrednicama njezina nastanka i razvitka, o njezinim tekstovima, o pismima kojima su pisani, o kulturnim ambijentima u kojima su nastajali i koje su svojom količinom i kvalitetom mijenjali.

Pogled u Jagićeve udžbenike pogled je u početke uključivanja staroslavenskoga u poučavanje hrvatskoga jezika i taj je početak bio na iznimnoj razini, a postavio je i pred buduće autore udžbenika i oblikovatelje programa visoke zahtjeve. Jagićevu hrestomatiju o kojoj smo rekli koju riječ zamijenit će čitanka koju su zajednički napisali Đuro Šurmin i Stjepan Bosanac, a naslov joj je *Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih za VII. i VIII. razred srednjih škola* (Zagreb, 1896). Njezino prilično izmijenjeno drugo izdanje pojavilo se 1901, a onda je ponovljeno još nekoliko puta. Spominjanu Jagićevu gramatiku zamijenili su Divkovići *Oblici staroslovjenskoga jezika* iz 1883. i udžbenik Ivana Broza *Oblici jezika staroga slovenskog s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga za VII. i VIII. razred gimnazija* (1889), koji je školskim programima prilagodio dugogodišnji marljivi autor i suautor udžbenika Stjepan Bosanac (npr. peto izdanje pojavilo se 1911. godine). Autori tih udžbenika najčešće se izravno pozivaju na neke od autoriteta europskoga ugleda, npr. Divković na Miklošiča, a Broz na Leskien. Njihov je zadatak bio iz najboljih postojećih znanstvenih postignuća učenicima posredovati elementarna znanja.

Hrvatsko je školstvo imalo i svoju crkvenu sastavnicu i u njoj je staroslavenski imao svoje mjesto i prije tradicije koju smo ukratko naznačili. Poznati filolog glagoljaš Ivan Berčić (1824–1870) predavao je u zadarskom nadbiskupskom sjemeništu staroslavenski jezik i slavensku liturgiju i priredio za svoje učenike nekoliko udžbenika. Još 1859. objavio je knjigu *Chrestomathia linguae veteroslovenicae caractere glagolitico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis*, poznatiju po svojem drugom izdanju (1864) pod nazivom *Čitanka staroslovenskoga jezika*, a 1860. objavio je i *Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig*. Naravno nije nimalo slučajno što su se ti udžbenici pojavili u Zadru jer je zadarsko područje jedno od važnih prostora glagoljične hrvatske tradicije. Tako nije čudo ni što se u Senju, također za sjemeništarce, pojavio udžbenik *Predavanja o knjizi staroslovenskoj* (1896), zanimljiv pregled koji je napisao Ivan Radetić, teolog i klasični filolog, koji se međutim bavio uglavnom hrvatskim jezikom i bio dobro upućen u slavističku i kroatističku literaturu pa u spomenutom udžbeniku možemo pratiti lijepo oblikovane misli poznatih slavista i povjesničara (Šafarik, Hanuš, Miklošič, Jagić, Rački).

📖 I. Broz, *Oblici jezika staroga slovenskog s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga za VII. i VIII. razred gimnasija*, Zagreb, 1889.

📖 S. Bosanac, S. Živković, *Staroslovjenski jezik s hrvatskosrpskom redakcijom za V razred srednjih škola*, Zagreb, 1939.

I iz kratkoga pregleda koji smo ponudili jasno se vidi da je, kao što je i očekivano, udžbenička literatura za srednje škole ovisila o sveučilišnoj nastavi i znanstvenim radovima koje su pisali sveučilišni profesori. U hrvatskim školskim programima staroslavenski je dobio mjesto u završnim gimnazijskim razredima, polazilo se očito od toga da povijesnu dimenziju problema učenici trebaju dobiti na kraju, kada dobro vladaju suvremenim hrvatskim jezikom. Drukčije rečeno: kada učenici saznaju kako je nešto u hrvatskom jeziku, javlja se potreba da saznaju zašto je tako kako jest, a staroslavenski tekstovi i staroslavenska gramatika u tome pružaju nemjerljivu pomoć.

Zanimljivo je vidjeti kako to praktično istodobno izgleda u sveučilišnoj nastavi. Akademski 1874/1875. prva je godina modernoga Mudroslovnoga fakulteta u Zagrebu koji je startao sa šest katedara od kojih je jedna "za filologiju slavensku s osobitim obzirom na povijest jezika i literature hrvatske i srbske". Već taj opsežni naziv katedre govori o problemu kako pomiriti sadržaje iz opće slavistike i filologija posebnih slavenskih jezika, a o smjeru rješavanja toga problema govori i činjenica da je već naredne

akademske godine iz slavističke katedre izdvojena Katedra za hrvatski i srbski jezik i književnost. To znači da se, kao i drugdje, prvo osamostalila filologija materinskoga jezika. Slavistika će i nakon toga ipak relativno malo prostora davati posebnim slavenskim jezicima, a većinu programa čine staroslavenski jezik, glagoljska i ćirilična paleografija, poredbeni slavenska gramatika i poredbeni indoeuropeistika, a od posebnih slavenskih filologija nešto više prostora dobivaju samo (serbo-)kroatistički i rusistički kolegiji. Do osamostaljivanja filologija posebnih slavenskih jezika doći će zapravo tek poslije Drugoga svjetskoga rata, kada će se staroslavenski u studiju posebnih slavenskih jezika pozicionirati kao uvodni predmet koji će u svom programu nerijetko sadržavati elemente poredbene slavistike. Dobit će tada svoju posebnu katedru (1949) i izgubiti svoje središnje mjesto u proučavanju i poučavanju slavističke znanosti dugo držeći svoju poziciju nezaobilaznoga uvoda. U vremenu u kojem živimo, u previranjima koja proživljavamo ne čini se uvijek da je takva njegova pozicija sigurna jer suvremena pragmatičnost ne uzima u obzir da je svaki jezik onaj koji jest i po svojoj povijesti.